

Vlaanderen
is erfgoed

Beschermingsdossier

Het graf en grafteken voor Louis Artan
in Koksijde

monument

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

Het graf en grafteken voor Louis Artan, Koksijde (Oostduinkerke),
André Geryllaan 5 – monument

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/38014/102.1

Joeri Mertens

27/11/2019

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht	4
1.2.1.	Louis Artan de Saint Martin	4
1.2.2.	Het grafteken voor Louis Artan	6
1.2.3.	De gebruikte symboliek.....	8
1.2.4.	Architect Victor Horta en de funeraire kunst	9
1.2.5.	Charles van der Stappen	9
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken.....	11
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	11
2.	Evaluerend gedeelte	11
2.1.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	11
	Archeologische waarde	12
2.2.	Motivering van het type bescherming.....	13
2.3.	Motivering van de afbakening van de bescherming	13
2.4.	Juridische toestand	13
2.4.1.	Onroerend Erfgoed:	13
2.4.2.	Ruimtelijke Ordening:	13
3.	Beheersvisie	13
3.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	13
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed.....	14
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed.....	14
4.	Bronnen	14
5.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	15
5.1.	Omgevingsplan	15
5.2.	Fotobijlage	15
5.3.	Documentatie	15
5.4.	Onderzoeksverslag 'Het funerair erfgoed naar ontwerp van Victor Horta in Vlaanderen'.....	15

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

De bescherming van het grafteken voor de kunstschilder Louis Artan de Saint Martin (1837-1890) werd door de gemeente aangevraagd op 19 januari 2018. Op 22 februari 2018 gaf minister Bourgeois de opdracht het beschermingsdossier in 2019 uit te werken.

Dit dossier is een deel van de thematische bescherming van de drie in Vlaanderen bewaarde graftekens ontworpen door Victor Horta (1861-1941) in de periode 1890-1895: het grafteken Artan (1890-1895), het grafteken Huybrechts-Coppejans (1895) en het grafteken Carpentier-Huybreghts (1895-1920?).

Het beschermingsdossier bevat alle gegevens over het grafteken Artan in Koksijde. Een ruimer kader met informatie over de grafcultuur van de 19de eeuw en Victor Horta is neergeschreven in bijlage 5.4. Onderzoeksverslag 'Het funerair erfgoed naar ontwerp van Victor Horta in Vlaanderen'.

1.1. Situering

Het grafteken voor de marineschilder Louis Artan staat op de begraafplaats van Oostduinkerke, André Geryllaan 5. Het grafteken werd ontworpen door Victor Horta. Het bronzen reliëf met het portret van Louis Artan werd vervaardigd door de art-nouveaubeeeldhouwer Charles van der Stappen (1843-1910). Het gedenkteken werd gerealiseerd in 1890-1895 dankzij giften van de vrienden en bewonderaars van de schilder en een subsidie van de Belgische Staat.

1.2. Historisch overzicht

1.2.1. Louis Artan de Saint Martin¹

Louis Artan de Saint Martin² werd geboren in Den Haag in 1837 en stierf in Oostduinkerke in 1890.

De familie Artan is van Franse afkomst maar belandt tijdens de Franse Revolutie om politieke redenen in de Zuidelijke Nederlanden. Vader Edouard Artan is officier in het leger van het Koninkrijk der Nederlanden en vleugeladjutant van prins Frederik van Oranje-Nassau, de zoon van koning Willem I van Oranje. Het gezin Artan woont in de tweede helft van de jaren 1830 in Den Haag. Louis Artan ziet het levenslicht op 20 april 1837. Hij is de tweede zoon in het jonge gezin.

In 1841 verhuist het gezin naar Brussel. Vader Edouard Artan sterft er in 1842. Douairière Artan verblijft met haar gezin voortaan in Spa.

Pas op 20-jarige leeftijd begon Louis Artan te schilderen. Hij had bewondering voor de in Spa residerende landschapsschilders Edouard Delvaux (1806-1862) en Henri Marcette (1824-1890). Het was Delvaux die Louis Artan aanraadde de natuur als zijn enige leermeester te nemen. Artan ging bijgevolg nooit naar een academie of kunstschool. Als kunstenaar was hij autodidact en de Ardennen waren zijn leerschool. Hij vervulde zijn schilderstechniek door het maken van kopieën in het Louvre (met weinig succes) en door

¹ De biografie en oeuvrebeschrijving van Louis Artan zijn gebaseerd op:

BECUWE F. s.d.: *Louis Artan, schilder van de zee. Een culturele biografie (publicatie in voorbereiding)*. KONINKLIJKE MUSEA VOOR SCHONE KUNSTEN VAN BELGIË 2019: *Louis Artan de Saint-Martin* [online] <https://www.fine-arts-museum.be/nl/de-collectie/artist/artan-de-saint-martin-louis-1> (geraadpleegd op 18 februari 2019).

MOERMAN A. 1971: Louis Artan de Saint-Martin – Storm, *Openbaar kunstbezit Vlaanderen*, 1971.22 [online], <http://www.tento.be/OKV-artikel/louis-artan-de-saint-martin-storm> (geraadpleegd op 18 februari 2019).

VLAAMSE KUNSTCOLLECTIE 2019: *Louis Artan de Saint-Martin* [online] <http://www.vlaamsekunstcollectie.be/nl/zoeken.aspx> (geraadpleegd op 18 februari 2019).

² In het document zal de naam verkort worden tot het gebruikelijke Artan.

contacten met de kunstschilder Jean-Baptiste Corot (1796-1875) en de realistische schilders Gustave Courbet (1819-1877) en Louis Dubois (1830-1880). Ook een zomer in Barbizon ontbreekt niet op het lijstje. Het pleinairisme en de impact van de zon worden zijn handelsmerken terwijl de Ardennen zijn favoriete inspiratiebron blijven.

Louis Artan huwde in 1860 met Elisabeth Gavage. In 1863 zijn er al twee flinke zonen en een dochter geboren. Hetzelfde jaar debuteert Louis Artan als kunstschilder op de 'Exposition des Beaux-Arts de Spa'. Het daaropvolgende jaar debuteert hij op een tentoonstelling georganiseerd door de Brusselse 'Cercle Artistique et Littéraire'. Buiten alle verwachtingen krijgt Artan er de eerste prijs. Hij staat voortaan bekend als een Belgische realist, een kunststijl die nog meewarig bekeken wordt.

In 1865 richt Artan in Etterbeek een eigen atelier in. In die jaren schilderde hij onder meer in de directe omgeving van Brussel maar ook in Tervuren. Hij vindt hier gelijkaardige landschappen als diegene waar voor Barbizon zo bekend is. De jonge Artan wordt bij de 'School van Tervuren' gerekend.³ Soms maakt hij samen met zijn collega-schilders uitstappen naar de Kempische heide. Steeds weer wordt hij begeesterd door het water in het landschap.⁴ Het is dan ook niet verwonderlijk dat Artan tevens geboeid was door het Dender-, Schelde-, en Durmelandschap en artistiek ook aansloot bij de 'Dendermondse school'.⁵

Zijn debuut als marine-schilder maakt Louis Artan met een duinlandschap in Knokke op het Brusselse Salon van 1866. Het werk dat goed onthaald wordt, is het resultaat van een lang verblijf aan de Belgische kust.⁶ Artan heeft definitief zijn roeping als marineschilder gevonden.

Het daaropvolgende jaar reist hij naar Bretagne waar hij twee jaar werkte. Het was een populaire bestemming voor marineschilders. Hij laat niet na om de kanaaleilanden Jersey en Guernsey te bezoeken. Eenmaal terug in België trekt Artan een tijdlang met regelmaat naar Blankenberge, Heist en Knokke. Vanaf 1868 is de zee in haar vele tonaliteiten zijn uitverkoren onderwerp. In de daaropvolgende jaren zet hij zijn schildersezels afwisselend neer aan de Scheldeoeveren in Antwerpen, de Frans-Vlaamse kust met Duinkerke, Nederland met Roosendaal, de Zeeuwse kust met Breskens en Vlissingen en de Vlaamse West- en Oostkust. Naarmate de Oostkust toeristisch drukker wordt, verlegt hij vooral vanaf 1884 zijn werkterrein naar het strand tussen De Panne en Nieuwpoort. Een tijdlang gebruikt hij een oude douaneloods op het strand van De Panne als zijn "atelier sur mer". Ondertussen heeft Artan nog steeds een stek in Brussel. De stad blijft het commerciële centrum waar hij zijn klanten vindt.

In de jaren 1860 en 1870 onderging de Belgische marineschilderkunst onder invloed van het pleinairisme een grondige vernieuwing. Artan speelde hierin een cruciale rol. Hij brak met de verhalende marineschilderkunst. Hij bestudeerde de duinen, het strand en de Noordzee in al hun aspecten en trachtte het steeds wisselende karakter van de zee, het strand en de lucht weer te geven. Dramatische effecten en extreme weersomstandigheden overheersten boven het anekdotische. De expressieve vertolking van de dreigende beweeglijkheid en de blinde kracht van de sombere Noordzee werden zijn handelsmerk. Het impressionisme was nooit ver weg.

Artan ontwikkelde met zijn rijke verfmaterie en suggestieve, schetsmatige toets een vrije, directe en virtuoze techniek. Hij weet de stemmingen en het uitzicht van de zee in al haar facetten uit te drukken. Zijn toets bestond zowel uit open gestreken, doorschijnende penseelstreken als uit dik opgezette, dekkende verfpattijen.

³ BECUWE F. s.d.: *Louis Artan, schilder van de zee. Een culturele biografie (publicatie in voorbereiding).*

⁴ BECUWE F. s.d.: *Louis Artan, schilder van de zee. Een culturele biografie (publicatie in voorbereiding).*

⁵ BECUWE F. s.d.: *Louis Artan, schilder van de zee. Een culturele biografie (publicatie in voorbereiding).*

⁶ BECUWE F. s.d.: *Louis Artan, schilder van de zee. Een culturele biografie (publicatie in voorbereiding).*

Artan stierf op 23 mei 1890 aan influenza in Nieuwpoort-aan-zee dat toen nog een deel van Oostduinkerke was. Hij werd door zijn tijdgenoten erkend om zijn zeer persoonlijke stijl, interpretatie en vernieuwing van de marineschilderkunst.⁷

Zijn schilderijen worden vandaag bewaard in binnen- en buitenlandse musea. De Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België bezitten zestien werken, het Museum voor Schone Kunsten van Gent bewaart drie werken van de kunstschilder en het Nationaal Visserijmuseum in Oostduinkerke heeft elf schilderijen in collectie.

1.2.2. Het grafteken voor Louis Artan⁸

De oprichting

Er verlopen vijf jaren tussen het overlijden van Louis Artan (1890) en de uiteindelijke inhuldiging van het grafteken (1895). Dankzij een dossier van het Bestuur der Schone Kunsten⁹, de agenda van Victor Horta voor 1895¹⁰ en enkele krantenartikels¹¹ kunnen die vijf jaren gereconstrueerd worden.

Marcel Celis schrijft de opdracht voor het grafteken Artan toe aan de nauwe vriendschappelijke en professionele band tussen Horta en de beeldhouwer Charles van der Stappen. Zowel Artan als Victor Horta behoren tot de vrijmetselaarsloge Les Amis Philanthropes, waardoor ze elkaar ook persoonlijk kennen. Het is in elk geval duidelijk dat de bestelling voor het grafteken vanuit de directe vriendenkring van de kunstenaar komt.

In 1890 wordt binnen de Cercle des Arts et de la Presse een comité opgericht dat ijvert voor de oprichting van een grafteken voor Louis Artan. Alfred Verwee (1883-1895), Charles van der Stappen en Constantin Meunier (1831-1905) zijn de drijvende kracht achter het comité. Er wordt gerekend op de intekening op het project door de leden van de vereniging en een tentoonstelling met schilderijen van de overleden kunstschilders Louis Artan, Louis Dubois (1830-1850) en Hippolyte Boulenger (1837-1874). Op 12 mei 1891 bezit het comité 1199,10 frank voor het grafteken. Vermoedelijk maakte Victor Horta reeds voorbereidende schetsen en een kostenraming.¹² Het verzamelde bedrag blijkt onvoldoende om het grafteken te construeren.

Het comité richt zich op 24 mei 1891 tot de Belgische Staat om een subsidie te krijgen.¹³ Op dat ogenblik is Verwee voorzitter en Victor Horta secretaris van het comité. Op 5 juni vraagt het Ministerie voor Schone Kunsten aan het comité een ontwerp, een raming en een overzicht van de financiële reserves.¹⁴ Er komt echter geen reactie van het comité.

⁷ HANNON T. 1891: Louis Artan in: CERCLE DES ARTS ET DE LA PRESSE, *Exposition des oeuvres de Artan – Dubois-Boulenger*, Elsene, 3-8.

⁸ Er werd geput uit volgende publicaties. Archiefdocumenten worden afzonderlijk vermeld.

CELIS M. 2000 : Het grafmonument voor Louis Artan (Oostduinkerke), *Epitaaf* 14.46, 2-4.

DIERKENS-AUBRY F. 1986: Victor Horta, architecte de monuments civils et funéraires, *Bulletin de la commission royale des monuments et des sites tome 13*, 82.

BECUWE F. s.d.: *Louis Artan, schilder van de zee. Een culturele biografie (publicatie in voorbereiding)*.

⁹ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Bestuur Schone Kunsten. Vroeger Fonds. Storting 1957, nr. 2643, Monument Artan, nota (s.d.) van Emile Leclercq van de Administratie van Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten aan de minister.

¹⁰ Sint-Gillis, Museum Horta - archief, Mementos Horta 1894-1906, agenda 1894.

¹¹ L'art Moderne, 1894, 369.

¹² Zijn de schetsen op kalk die gepubliceerd werden door Marcel Celis in het tijdschrift Epitaaf de voorbereidende ontwerpen? In 2019 werden de schetsen niet terug gevonden in het archief van het Hortamuseum. CELIS M. 2000: Het grafmonument voor Louis Artan (Oostduinkerke), *Epitaaf* 14.46, 2-4.

¹³ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Bestuur Schone Kunsten. Vroeger Fonds. Storting 1957, nr. 2643, Monument Artan, nota (s.d.) van Emile Leclercq van de Administratie van Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten aan de minister.

¹⁴ A.R.A., Bestuur Schone Kunsten. Vroeger Fonds. Storting 1957, nr. 2643, Monument Artan, nota (s.d.) van Emile Leclercq van de Administratie van Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten aan de minister.

Vermoedelijk zijn er vervolgens informele contacten tussen het comité en het ministerie. Op 12 februari 1894 beslist minister de Burlet dat zijn departement van Schone Kunsten 800 frank bijdraagt voor de realisatie van het grafteken. Victor Horta gaat met hernieuwde moed aan de slag. Op 24 april 1894 vermeldt Victor Horta de dimensies van de bronzen reliëf van van der Stappen in zijn agenda: 44 x 55 cm. Het koninklijk besluit waarin de toelage vastgelegd wordt laat echter op zich wachten.

In tussentijd tracht het comité de kosten zoveel mogelijk te drukken en zoekt ze vergeefs naar bijkomende inkomsten. Er ontstaat een correspondentie tussen Victor Horta en het gemeentebestuur van Oostduinkerke. Vermoedelijk hoopt het comité op een bijdrage van de gemeente aan het grafteken. Op 9 juli 1894 meldt de gemeente Oostduinkerke dat de gevraagde taks van 50 frank per vierkante meter een gunsttarief is, voorbehouden aan inwoners die een grafteken willen oprichten.¹⁵ Voor anderen is de taks 100 frank per vierkante meter. Op die manier draagt de gemeente reeds 200 à 300 frank bij aan het grafteken.

De fondsen zijn dus nog niet zeker in de zomer van 1894. Het eigen vermogen is tegen 12 mei 1894 dankzij de interesten opgelopen tot 1329,44 frank. De gemeente weigert een bijdrage en het koninklijk besluit is nog niet getekend. In juli 1894, schrijft Victor Horta aan kunstschilder Léon Valkenaere (1853-1932): *"faut-il arrêter la taille des pierres ? Nous n'aurons jamais assez d'argent pour payer le monument (qui d'après le dessin approuvé coûtera bien 1900 fr) et la conception soit 300 fr ? Ou pourrions-nous avoir un subside du gouvernement ?* ».¹⁶ Er blijft een tekort van 900 frank om het grafteken te realiseren.

Volgens het subsidiedossier worden de in 1891 door het Ministerie van Schone Kunsten gevraagde documenten pas op 16 augustus 1894 aan het ministerie bezorgd. Het grafteken wordt dan geraamd op 2150 frank. Het ontwerp voor het grafteken is aan het dossier toegevoegd. Het comité laat niet na te melden dat Charles van der Stappen en Victor Horta onbezoldigd meewerken aan het project. Er is 820,56 frank te kort voor de realisatie van het grafteken. Koning Leopold II tekent het koninklijk besluit voor de staatsbijdrage van 800 frank op 31 augustus 1894 in Oostende. Op 14 september heeft Victor Horta nog een overleg met een minister over het grafteken Artan.¹⁷ Met wie precies is onduidelijk maar vermoedelijk met minister de Burlet. Op 3 oktober ontvangt Horta als secretaris van het comité een borgstelling voor de 800 frank.

In augustus 1894 is het ontwerp op ware grootte uitgetekend door Horta's medewerker Victor Van Nieuwenhuysse. Op 25 september 1894 bestelt Horta zeven en een halve kubieke meter hardsteen bij de heer Marin van de Carrières du Hainaut in Soignies. Op 27 september van hetzelfde jaar noteert Horta het formaat van het bronzen reliëf: 54,5 x 65,8 cm.

In 'L'Art Moderne' van 18 november 1894 wordt een nieuwe oproep voor fondsenwerving gepubliceerd. Er wordt gemeld dat het graf nog geen steen heeft noch een inscriptie die de voorbijganger herinnert aan de grote kunstschilder Artan.¹⁸ Op 25 november wordt een update van de werken gegeven.¹⁹ Die zijn voorspoedig: de steen is gekapt en weldra zal het fundament van het grafteken gelegd worden. Charles van der Stappen heeft reeds het medaillon afgewerkt. De schatbewaarder Valkenaere kan trots melden dat er dankzij inschrijvingen voldoende geld is om het grafteken af te werken.

¹⁵ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Bestuur Schone Kunsten. Vroeger Fonds. Storting 1957, nr. 2643, Monument Artan, brief van het gemeentebestuur van Oostduinkerke aan Victor Horta op 9 juli 1894.

¹⁶ Sint-Gillis, Museum Horta - Archief, Monuments I 1-5, tekst Marcel m. Celis 10 maart 2000.

¹⁷ Sint-Gillis, Museum Horta - Archief, Mementos Horta 1894-1906, 1894.

¹⁸ L'Art Moderne, 18 november 1894, 46, 369.

¹⁹ L'Art Moderne, 25 november 1894, 47, 377.

Op 2 juli 1895 gaan Victor Horta en Léon Valkenaere naar de steenkapper vermoedelijk om de werken te controleren. Is het grafteken midden juli afgewerkt door de steenkapper? In zijn memoires vermeldt Victor Horta bij 16 juli "*demande de batir: monument Artan = Vanden Plassche à Furnes [?] et le secrétaire communal à Oostduynkerke*"²⁰

Op 5 augustus 1895 is Horta bezig met het ontwerp van de uitnodigingen voor de inhuldiging van het grafteken. Begin augustus 1895 zijn de werken in Oostduinkerke in volle gang. Victor Horta reist van 13 tot 18 augustus 1895 regelmatig naar Oostende en Oostduinkerke wat er wellicht op wijst dat hij de werken persoonlijk opvolgt.²¹

In de krant L'Indépendance Belge van 9 augustus 1895 wordt aangekondigd dat het grafteken op 18 augustus 1895 om half twaalf wordt ingehuldigd.²² Het Comité roept intekenaars en kunstenaars op om in grote getale naar Oostduinkerke te komen. Het beschermcomité verstuurt ook officiële uitnodigingen.²³ De uitnodiging is ondertekend door de secretaris-penningmeester Léon Valkenaere en voorzitter Alfred Verwee. Op de kaart staat het grafteken afgebeeld en worden Charles van der Stappen en Victor Horta als ontwerpers vermeld (5.3 documentatie, foto 4).

De verplaatsing

Louis Artan werd begraven op het kerkhof van Oostduinkerke in 1890. Daar werd ook het grafteken opgericht in 1895. (5.3 documentatie, foto 5 en 6)

Op 7 november 1934 vraagt de zoon van de schilder aan Horta diens mening over een potentiële verplaatsing van het grafteken naar de dijk van Oostduinkerke. Horta reageert op 21 november 1934 negatief. Volgens hem is het werk ontworpen als een grafteken en is het daardoor niet geschikt als herdenkingsteken. Als herdenkingsteken zou het geen eer doen aan de grote kunstschilder. Het bewijst dat Horta rekening hield met de omgeving waarin het object geplaatst werd.²⁴

Vanaf 1 januari 1957 werd de nieuwe begraafplaats in de André Geryllaan in gebruik genomen. Op 5 juli 1960 ging de gemeenteraad over tot de officiële sluiting van het oude dorpskerkhof. Tijdens het schepencollege van 23 november 1960 werd het overbrengen van de graftekens met eeuwigdurende vergunning gegund aan de aannemer gebroeders M. & M. Petit (Rodestraat 9, 8630 Veurne). Het uitgraven van de kelders en het transport kostte 595 frank. De stoffelijke resten werden vervoerd in nieuwe kisten, waarvan het groot model 595 frank kostte, het klein model 490 frank. Het grafteken van Artan werd op 19 maart 1962 overgebracht naar de nieuwe begraafplaats.²⁵ Er wordt vanuit gegaan dat het stoffelijk overschot van de kunstschilder zich nog steeds in het graf bevindt.

Het grafteken wordt vandaag beheerd door de gemeente Koksijde.

1.2.3. De gebruikte symboliek

Op het graftekens voor Louis Artan komen in het hoofdstel viooltjes voor. Aan de zijkanten werden iris-vormige knoppen uitgewerkt om grafkransen aan te hangen.

²⁰ Sint-Gillis, Museum Horta - archief, Mementos Horta 1894-1906, 1895/2.

²¹ Sint-Gillis, Museum Horta - archief, Mementos Horta 1894-1906, agenda van 1895.

²² L'Indépendance Belge, 9 aout 1895, 66.221, 1.

²³ Sint-Gillis, Museum Horta - archief, 25, œuvres XXII.16 monuments 17.18.19, uitnodiging voor de inhuldiging op 18 augustus 1895.

²⁴ Sint-Gillis, Museum Horta - archief, 25, œuvres XXII.16 monuments 17.18.19, brief van 7 november 1934 en 21 november 1934.

²⁵ Informatie verstrekt door de gemeente Koksijde, Sarah Verstaen op 27 juni 2019.

Marcel Celis ziet in het gebruik van de iris en de viooltjes verschillende funeraire symbolen.²⁶ De iris wordt door Celis gekoppeld aan Hades, de god van de onderwereld. In 1832 wordt de bloem geassocieerd met de pijn van de versmachte liefde.²⁷

De viooltje zijn een bekend funerair symbool en staan voor herinnering.²⁸ De Franse naam 'pensée' heeft daartoe bijgedragen. Celis wijst er op dat viooltjes ook symbool kunnen staan voor de rang van Artan in de vrijmetselarij. Artan was lid van de vrijmetselaarsloge 'Les Amis Philanthropes', waarvan hij tot aan zijn dood lid blijft.²⁹ Lid waren onder andere ook Louis Verwee (1838-1895), Henri Van der Hecht (1841-1901), Jan Verhas (1834-1896), Hippolyte Boulenger (1837-1874), Constantin Meunier (1831-1905), Camille Van Camp (1834-1891), de drukkers Parmentier en architect Victor Horta (1861-1947). De geschiedenis van het grafteken Lesaffre (zie bijlage 5.4, hoofdstuk 4.2) bewijst dat er een sterke band bestond tussen La Libre Pensée en Les Amis Philanthropes. Het viooltje kan bijgevolg ook verwijzen naar die beweging van vrijzinnigen. Frank Becuwe wijst er op dat Artan vrijzinnig was.³⁰ Ook dat kan het gebruik van het viooltje als symbool op het grafteken verklaren.

Professor Jeffrey Tyssens (VUB) ontkent de mogelijkheid dat de bloemen op het graf Artan verwijzen naar La Libre Pensée of een rang in de vrijmetselarij. De bloemen corresponderen niet met de afbeelding van viooltjes op graftekens van andere bekende leden van La Libre Pensée zoals op het graftekens Hins in Elsene (1839-1923). Een rang in de vrijmetselarij wordt nooit op een graf afgebeeld.

1.2.4. Architect Victor Horta en de funeraire kunst

Op de biografie van Victor Horta en zijn verwezenlijkingen binnen de funeraire kunst wordt ingegaan in bijlage 5.4. 'Onderzoeksverslag - Het funerair erfgoed naar ontwerp van Victor Horta in Vlaanderen' .

1.2.5. Charles van der Stappen³¹

Biografie

Charles van der Stappen werd in 1843 geboren. Al op jonge leeftijd werkte hij in verschillende beeldhouwateliers. Op zijn zestiende schreef hij zich in aan de Brusselse academie. Hij kreeg er les van Jean Portaels (1818-1895), die de jonge Charles stimuleerde om studiereizen te maken. Charles van der Stappen reisde in 1864 naar Londen en Parijs waar hij de fundamenten van zijn oeuvre vond: de klassieke kunst en de natuur. Hij leerde er de verlorenwastechniek kennen en waardeerde er de kunst van Luca della Robbia (1400-1482). In 1868 voltooide hij zijn opleiding aan de academie.

Vanaf 1866 stelde hij tentoon op de Brusselse Salons en in 1868 op de Société Libre des Beaux-Arts. Hij kreeg in 1869 de opdracht om een buste en twee beelden voor het nieuwe Zuidstation in Brussel te maken. Charles stelde tentoon bij 'La Chrysalide' en zelfs in z'n eigen atelier. Voor de rest van z'n leven bleef hij tentoonstellingen organiseren.

Van der Stappen werd de leider van een nieuwe beeldhouwschool met jonge beeldhouwers als Paul De Vigne (1843-1901) en Thomas Vinçotte (1850-1925), die de klassiek geïnspireerde kunst verlieten ten voordele van het levende model als bron van inspiratie. De staatsopdrachten en private bestellingen stroomden binnen. Hij opende in 1882 een vrij atelier waar hij een hele generatie kunstenaars opleidde waaronder Victor Rousseau

²⁶ Sint-Gillis, Museum Horta – Archief, Monuments I 1-5, tekst Marcel m. Celis 10 maart 2000.

²⁷ S.N. 1832: *Selam oder die Sprache der Blumen*, Wien, 213-216.

²⁸ TYAS R. 1869: *The Language of flowers or, Floral emblems of thoughts, feelings, and sentiments*, New York, 148-149 + 195-196 + 211.

²⁹ BECUWE F. s.d.: *Louis Artan, schilder van de zee. Een culturele biografie* (publicatie in voorbereiding).

³⁰ Informatie verstrekt door Frank Becuwe op 5 november 2019.

³¹ DRAGUET M., VANDEPITTE F. & ADRIAENS-PANNIER A e.a. 2012: *Charles van der Stappen*, Cahier van de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, 6.

(1865-1954), Egide Rombaux (1865-1942) en Jules Lagae (1862-1931). Het werd een kunstenaarscentrum waar ook Victor Horta (1861-1947), Paul Hankar (1859-1901), Edmond Picard (1836-1924), Emile Verhaeren (1855-1916), Camille Lemonnier (1844-1914) en vele anderen over de vloer kwamen.

In 1883 werd hij hoofddocent beeldhouwen aan de Brusselse Academie voor Schone Kunsten. Samen met zijn jeugdvriend Karel Buls (1837-1914) richtte hij de School voor Sierkunsten op, een school verbonden aan de academie. Beiden streefden naar de versmelting van de beeldhouwkunst en sierkunst.

Ondertussen groeit van der Stappen in het naturalisme. Hij bereikte met het beeld 'De dood van Ompdrailles' uit 1881-1897 een eerste artistiek hoogtepunt (5.3. documentatie, foto 1). Het beeld werd opgesteld op de Louizalaan op een sokkel ontworpen door Horta. Charles toonde er voor het eerst de kracht van het gebaar. In de periode 1892-1897 evolueerde zijn werk naar een symbolisme met grote expressieve kracht. Net in die periode vervaardigde hij het bronzen reliëf voor het grafteken Artan. Zijn naturalistische lijnvoering werd voortaan versterkt door een krachtexplosie in musculatuur en bewegingen. Hij speelde steeds meer met de mogelijkheden en oppervlaktestructuur van het materiaal.

Charles van der Stappen staat met een reeks gelijkgestemden aan de bron van de art nouveau tijdens de Wereldtentoonstelling van 1897 in Brussel en Tervuren. Daar presenteert hij zijn meesterwerk 'De mysterieuze sfinx' (5.3 documentatie, foto 2). De erkenning voor het werk van van der Stappen resulteerde in een directeurschap aan de Brusselse Koninklijke Academie voor Schone Kunsten (1898-1901 + 1907-1910). Hij werd tussentijds afgewisseld door Victor Horta. Van der Stappen eiste een breed leerprogramma voor de studenten en liet vrouwen toe tot de architectuurafdeling. De natuur, en meer bepaald de studie van het levend model, bleef de belangrijkste inspiratiebron. Meer en meer gingen de verschillende kunst disciplines elkaar beïnvloeden. Van der Stappen was voorstander van een ontvoogding van de beeldhouwer. Zijn studenten maakten persoonlijk werk en geen kopieën.

Op 21 oktober 1910 overleed van der Stappen. Hij werd algemeen erkend als leider van de nieuwe Belgische beeldhouwschool en gangmaker van het symbolisme en de art nouveau.

Het bronzen reliëf met het portret van Louis Artan

Charles van der Stappen werkt in 1894 aan het medaillon voor Louis Artan. Op 24 april 1894 vermeldt Horta voor de eerste keer het reliëf in zijn agenda.³² Op 27 september 1894 noteert Horta de definitieve afmetingen in zijn agenda.³³ In L'Art Moderne van 25 november 1894 wordt gemeld dat het reliëf voor Artan reeds werd afgewerkt.³⁴

Het reliëf werd vervaardigd op het ogenblik dat Charles van der Stappen vanuit het naturalisme zoekt naar een nieuwe vormtaal. Hij is op dat ogenblik nog niet doorgebroken als art-nouveaustenaar. Pas in 1897 maakt hij definitief die stap met 'De Mysterieuze Sfinx'.

Louis Artan wordt tot op borsthoogte voorgesteld als een in de verte turende kunstenaar, het gelaat steunend op de rechterhand. Het teken van zijn kunstenaarschap, zijn schilderspalet, wordt door de rechteronderhoek afgesneden. Links en rechts van het portret staat de tekst 'Louis / XXI/ avril/1837' en 'Artan/ XXIII/ mai/ 1890'. Het werk getuigt van het belang dat van der Stappen aan het naturalisme hechtte. Louis Artan werd zowel als schilder als als mens raak getypeerd. De vriendschap tussen Artan en van der Stappen maakte dat van der Stappen de kunstenaar levensecht kon weergeven. In de rechterhoek, op het schilderspalet staat te lezen 'Un maitre/ marin (Louis?) Artan'.

³² Sint-Gillis, Museum Horta - archief, Mementos Horta 1894-1906, agenda 1894.

³³ Sint-Gillis, Museum Horta - archief, Mementos Horta 1894-1906, agenda 1894.

³⁴ L'Art Moderne, 25 november 1894, 47, 377.

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken

Het hardstenen grafteken voor Louis Artan staat opgesteld op de begraafplaats van Oostduinkerke aan het einde van een beboomd erepad, blok H – rij 1 b – nummer A.

Het grafteken bestaat uit een zerk met stèle. De zerk heeft een omlopende getrapte plint. De bovenzijde van de zerk heeft een golvende vorm die vloeiend overloopt in de stèle. De bovenzijde van de zerk is voorzien van groeven.

De stèle is breder dan de zerk en heeft een rechthoekig plattegrond. Vooraan springt de stèle licht uit. Hij heeft eenzelfde getrapte plint als de zerk gevolgd door een verjongend basement. De overgang tussen de onderbouw en het lichaam van de stèle wordt gemarkeerd door een abstracte gegroefde fries.

Het lichaam van de stèle is aan de voorzijde voorzien van een bronzen reliëf met het portret van Artan. Eronder, op het lichaam van de stèle staat het grafschrift '*Louis Artan/ artiste peintre/ 1837 θ 1890*'. Het bronzen reliëf wordt omgeven door een lijst met langs beide zijden een plantenmotief. Op het médaillon staat Louis Artan, op borsthoogte voorgesteld, in de verte turend, het gelaat steunend op de rechterhand. Het teken van zijn kunstenaarschap, zijn schilderspalet, wordt door de rechterbenedenhoek afgesneden. Links en rechts van het portret staat de tekst '*Louis / XXI/ avril/1837*' en '*Artan/ XXIII/ mai/ 1890*'. In de rechterhoek, op het schilderspalet staat te lezen '*Un maitre/ marin (Louis?) Artan*'.

Beide zijden van het grafteken zijn voorzien van een irisachtige knop om kransen op te hangen. In de linker zijkant staat volgende tekst gebeiteld: "*Dit gedenkteeken werd/ opgericht met/ tusschenkomst van den/ staat door zijne vrienden/ en vereerders*". In de rechterzijde staat de Franstalige tekst gebeiteld "*Monument a été éleve/ avec l'intervention/ du gouvernement/ par ses amis/ et ses admirateurs*". De achterzijde is vlak en ongedecoreerd. Een keellijst boordt bovenaan het lichaam af en vormt de overgang naar de koepelvormige afdekking. De keellijst bestaat uit een getrapte lijst, een fries met viooltjes en een lijst met 'gutae'. De koepelvormige afdekking loopt uit op een punt.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt is vastgesteld tijdens een plaatsbezoek op 21 februari 2019. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Evaluatie van de erfgoedwaarden

Historische waarde

Het grafteken is opgericht voor de gevierde marineschilder Louis Artan (1837-1890). Louis Artan wordt beschouwd als de vernieuwer van het maritiem landschap. Hij introduceerde mee het pleinairisme en het impressionisme in de Belgische schilderkunst.

Het grafteken is een representatief voorbeeld van de samenwerkingsverbanden tussen de fin de siècle-kunstenaars op het einde van de 19de eeuw. Het grafteken is in 1894-1895 ontworpen door Victor Horta en het bronzen reliëf is van de hand van beeldhouwer Charles van der Stappen.

Architecturale waarde

Het grafteken uit 1890-1895 staat aan het begin van de evolutie van graftekens van het zerk-met-stèletype in het oeuvre van Victor Horta. De architect herinterpreteert hier voor de eerste keer het klassieke idioom en is daardoor een voorafspiegeling van zijn volwaardige art-nouveauontwerpen.

Het graftype is nog klassiek van opzet met de traditionele funeraire typologie van zerk-met-stèle en een klassiek architectuurelement als het hoofdstel. De architecturale vormgeving met het bronzen reliëf als blikvanger concentreert zich nog aan de voorkant. In latere graftekens zal Horta de stèle langs alle zijden evenwaardig vorm geven.

Het grafteken vertoont anderzijds reeds vroege art-nouveauelementen als de golvende lijnvoering, de soepele overgang tussen zerk en stèle, het terugkerend voetstuk en de afdekking met een koepelvormig kopstuk. Horta toont zich hier een prille vernieuwer van de funeraire kunst.

Artistieke waarde

Het grafteken is een uitzonderlijke artistieke realisatie waarbij de zoektocht van twee kunstenaars naar hun persoonlijke vormtaal zichtbaar is.

Het reliëf van de hand van Charles van der Stappen uit 1894 getuigt van de naturalistische stijl die het begin van de carrière van Charles van der Stappen typeert voordat hij doorbreekt met werken in symbolisme en art nouveau.

Het grafteken is een uitzonderlijk voorbeeld van een grafteken in vroege art-nouveaustijl uit de periode 1890-1895 waar de ontwerper Victor Horta zoekt naar zijn eigen unieke vormtaal.

Culturele waarde

De culturele waarde wordt gevormd door de schenking van het grafteken door vrienden, medestanders en de Belgische Staat. Het schenken van graftekens aan belangrijke personen is een typisch 19de-eeuws fenomeen dat uitsterft in de 20ste eeuw. Het getuigt van de funeraire cultuur binnen de burgerlijke, culturele en artistieke maatschappij van het fin de siècle waar Artan, Horta en van der Stappen deel van uitmaakten.

Het grafteken is een belangrijke getuige van de vriendschapsbanden tussen de kunstenaars van het fin de siècle die elkaar ontmoeten in kunstenaarsverenigingen en vrijmetselaarsloges. In het geval Artan, van der Stappen en Horta is dat meer bepaald de "Cercle des Arts et de La Presse". Het initiatief om een grafteken op te richten voor Artan ontstond net vanuit de "Cercle des Arts et de la Presse" en getuigt dan ook van de waarde die zijn collega-kunstenaars aan Artan hechtten.

Het grafteken is gedecoreerd met de iris en viooltjes die voor de 19de-eeuwse burgerij bekend stonden als symbolen van Hades, de pijn van de versmachte liefde, vergeet me niet en de vrijmetselarij.

Archeologische waarde

De menselijke resten van Louis Artan bleven voor zover bekend in het graf bewaard. Menselijke resten in een duidelijk omschreven funeraire context zijn archeologisch belangrijk omdat bekend is wie zij waren, tot welke sociale laag ze behoorden, wanneer ze stierven, enzovoort. Zelfs voor de 19de en 20ste eeuw blijven skeletresten belangrijke onafhankelijke tot stand gekomen informatiebronnen die de geschreven archiefbronnen kunnen toetsen, aanvullen en nuanceren. Over grafrituelen en grafgiften werd weinig informatie overgeleverd in eigentijdse bronnen. Grafinhouden en skeletresten zijn dan ook belangrijk om de visie op leven en dood, de funeraire cultuur, levensverwachting, ziekte, biologische kenmerken, ... te onderzoeken.

2.2. Motivering van het type bescherming

Het grafteken voor Louis Artan wordt beschermd als monument. Het Onroerenderfgoeddecreet definieert een monument als volgt: "een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemene belang wegens de erfgoedwaarde(n)."

Het grafteken is een uitgesproken gebouwde constructie zonder ruimere relevante context. Een monumentenbescherming is de meest gepaste beschermingsvorm.

2.3. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

De bescherming beperkt zich tot de voetafdruk van het grafteken. Het grafteken werd verplaatst waardoor de historische context verloren ging. Er is bijgevolg geen ruimere historische context die een bescherming van de begraafplaats als geheel of van een cluster aan graftekens verantwoordt.

2.4. Juridische toestand

2.4.1. Onroerend Erfgoed:

Op het omgevingsplan in bijlage bij dit dossier zijn de beschermingen opgenomen die in de buurt liggen van het onroerend goed waar dit dossier over gaat.

De begraafplaats met vermelding van het grafteken voor Louis Artan werd opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed als relict 103682.

2.4.2. Ruimtelijke Ordening:

Het perceel is volgens het gewestplan Veurne-Westkust, goedgekeurd op 6 december 1976 gelegen in een zone voor gemeenschapsvoorzieningen.

3. BEHEERSVISIE

3.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het ministerieel besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen.

Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het ministerieel besluit.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden ervan aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechtshouder en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerenderfgoeddecreet en Onroerenderfgoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen, meer bepaald:

- het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- de toestand van het goed regelmatig controleren;
- regulier onderhoud uitoefenen;
- onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een omgevingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is, vraagt de vergunningverlenende overheid advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende onroerenderfgoedgemeente. Een overzicht van alle erkende onroerenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroerenderfgoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

4. BRONNEN

Algemeen Rijksarchief Brussel, Bestuur Schone Kunsten. Vroeger Fonds. Storting 1957, nr. 2643, Monument Artan, nota (s.d.) van Emile Lelercq van de Administratie van Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten aan de minister.

Museum Horta - archief, Mementos Horta 1894-1906, agenda 1894 + 1895.

Museum Horta - archief, Mementos Horta 1894-1906, 1894.

Museum Horta - archief, Mementos Horta 1894-1906, 1895/2.

Museum Horta - archief, Monuments I 1-5, tekst Marcel m. Celis 10 maart 2000.

Museum Horta - archief, 25, œuvres XXII.16 monuments 17.18.19, uitnodiging voor de inhuldiging op 18 augustus 1895.

Museum Horta - archief, 25, œuvres XXII.16 monuments 17.18.19, brief van 7 november 1934 en 21 november 1934.

L'Art Moderne, 18 november 1894, 46, 369.
L'Art Moderne, 25 november 1894, 47, 377.
L'Indépendance Belge, 9 aout 1895, 66.221, 1.

BECUWE F. s.d.: *Louis Artan, schilder van de zee. Een culturele biografie (publicatie in voorbereiding)*.

CELIS M. 2000: Het grafmonument voor Louis Artan (Oostduinkerke), *Epitaaf* 14.46, 2-4.

DIERKENS-AUBRY F. 1986: Victor Horta Architecte de Monuments civils et funéraires, *Bulletin de la commission royale des monuments et des sites* 13, 82.

DRAGUET M., VANDEPITTE F. & ADRIAENS-PANNIER A e.a. 2012: *Charles van der Stappen*, Cahier van de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, 6.

HANNON T. 1891: Louis Artan in: CERCLE DES ARTS ET DE LA PRESSE, *Exposition des oeuvres de Artan – Dubois-Boulenger*, Elsene, 3-8.

TYAS R. 1869: *The Language of flowers or Floral emblems of thoughts, feelings, and sentiments*, New York, 148-149 + 195-196 + 211.

KONINKLIJKE MUSEA VOOR SCHONE KUNSTEN VAN BELGIË 2019: Louis Artan de Saint-Martin [online] <https://www.fine-arts-museum.be/nl/de-collectie/artist/artan-de-saint-martin-louis-1> (geraadpleegd op 18 februari 2019).

MOERMAN A. 1971: Louis Artan de Saint-Martin – Storm, *Openbaar kunstbezit Vlaanderen*, 1971.22 [online], <http://www.tento.be/OKV-artikel/louis-artan-de-saint-martin-storm> (geraadpleegd op 18 februari 2019).

VLAAMSE KUNSTCOLLECTIE 2019: Louis Artan de Saint-Martin [online] <http://www.vlaamsekunstcollectie.be/nl/zoeken.aspx> (geraadpleegd op 18 februari 2019).

Informatie verkregen van Jeffrey Tyssens op 24 oktober 2019.

5. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1. Omgevingsplan

5.2. Fotobijlage

De fotoregistratie van de fysieke toestand, gevoegd als bijlage bij het ministerieel besluit, bevat alle relevante foto's voor dit dossier. Er is geen afzonderlijke fotobijlage bij het dossier gevoegd.

5.3. Documentatie

5.4. Onderzoeksverslag 'Het funerair erfgoed naar ontwerp van Victor Horta in Vlaanderen'